

Review Article

The issue of women's health in women's printing press the issue of women's health in women's printing press

(With an emphasis on published press from 1289-1307 SSI/ 1910-1928 AD)

Ali Baghdar Delgosha¹, Abbas Sarafrazi^{2*}, Homa Zanzanizadeh³, Hadi Vakili⁴

1. PhD Students in Iran Islamic History, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.
2. Associate Professor, Department of History, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. (Corresponding Author) Email: absarafrazi@yahoo.com
3. Associate Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.
4. Associate Professor, Department of History, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Received: 4 Jul 2017 Accepted: 27 Aug 2017

Abstract

Background and Aim: Personal health care is one of the most important factors in the prevention of the contagious diseases. Therefore, attention to this issue from the perspective of the fetus and the child is especially important. The present study aims to review "woman's sanitation", as stipulated in women's magazines 1289-1307 SSI/ 1910-1928 AD. In these articles, the issue of women's health is emphasized only due to their motherhood role.

Materials and Methods: The House book or Library resources were quired for description, comparison and Data analysis. The emphasis was on all the remaining nine issues of women's newspapers as our method of documentation. This cross-sectional study includes the year 1910 (the publication year of the first women's newspaper, in line with medical issues) up to the year 1928 (creation of the first school of midwifery which was practiced educational technology) that reviewed 68 articles which were published in the women's newspaper.

Findings: In these articles, the issue of women's health is emphasized only due to their motherhood role. Thematically, the study is divided into four cross-sections: 1. Women's health before the gestation period, 2. Women's health in the gestation period, 3. Women's health at Time of Delivery, 4. Women's health at time of lactation or Breastfeeding.

Conclusion: women's health in the period of gestation and lactation was particularly emphasized. The important point is congruency between the medical advices of the days and recently medical breakthroughs. The direct relationship between items such as: women's infertility and their physical forms (obesity), age-appropriate pregnancy determination, determination of next pregnancy based the previous one, and the roles of medical herbs in reducing delivery and after mass pains.

Keywords: Women's Health; Women; Motherhood; Gestation Period; Qajar; Pahlavi; Printing Press; Iran

Please cite this article as: Baghdar Delgosha A, Sarafrazi A, Zanzanizadeh H, Vakili H. The issue of women's health in women's printing press the issue of women's health in women's printing press (With an emphasis on published press from 1289-1307 SSI/ 1910-1928 AD). *Med Hist J* 2017; 9(32): 31-44.

«حفظ‌الصحه نسوان» در مطبوعات زنان

(با تکیه بر مطبوعات منتشرشده از ۱۳۰۷-۱۲۸۹ ش. / ۱۹۲۸-۱۹۱۰ م.)

علی باغدار دلگشا^۱، عباس سرافرازی^{۲*}، هما زنجانی‌زاده^۳، هادی وکیلی^۴

۱. دانشجوی دکتری گروه آموزشی تاریخ، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

۲. دانشیار گروه آموزشی تاریخ، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. (نویسنده مسؤول) Email: absarafrazi@yahoo.com

۳. دانشیار گروه آموزشی علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

۴. دانشیار گروه آموزشی تاریخ، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

دریافت: ۱۳۹۶/۴/۱۳ پذیرش: ۱۳۹۶/۶/۵

چکیده

زمینه و هدف: رعایت بهداشت فردی یکی از مهم‌ترین عوامل پیشگیری از گسترش بیماری‌های مسری است. در همین رابطه توجه به مسأله «حفظ‌الصحه نسوان» (بهداشت و سلامت زنان) به دلیل ارتباط مستقیم زنان با جنین و کودک از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مطالعه حاضر به بررسی موضوعات مرتبط با «حفظ‌الصحه نسوان» مندرج در جراید خود زنان پرداخته است. در این مقالات موضوع بهداشت زنان تنها به دلیل نقش مادری زنان مورد توجه بوده است.

مواد و روش‌ها: استفاده از منابع کتابخانه‌ای، با توصیف، مقایسه و تحلیل داده‌ها و تأکید بر تمامی شمارگان باقی‌مانده از ۹ روزنامه منتشرشده توسط زنان با نام‌های: دانش، شکوفه، زبان‌زنان، نامه بانوان، عالم نسوان، جهان‌زنان، مجله جمعیت نسوان وطنخواه، نامه نسوان شرق و پیک سعادت نسوان است. این مطالعه مقطعی شامل سال‌های ۱۲۸۹ ش. / ۱۹۱۰ م. (سال انتشار نخستین روزنامه زنان با محوریت مسائل پزشکی) تا سال ۱۳۰۷ ش. / ۱۹۲۸ م. (ایجاد نخستین مدرسه آموزشی فن قابلگی) می‌باشد که در قالب بررسی ۶۸ مقاله مندرج در روزنامه‌های منتشرشده توسط زنان صورت پذیرفته است.

یافته‌ها: در این مقالات از نظر موضوعی به چهار دوره: ۱- سلامت زنان در دوران پیش از بارداری؛ ۲- سلامت زنان در دوران بارداری؛ ۳- سلامت زنان در دوران وضع حمل؛ ۴- سلامت زنان در دوران شیردهی کودک اشاره شده است.

نتیجه‌گیری: «حفظ‌الصحه نسوان» در دو مرحله دوران بارداری و دوران شیردهی کودک مورد توجه ویژه بوده است. موضوع مهم در این بین هم‌خوانی برخی توصیه‌های پزشکی به زنان در مطبوعات دوره مورد بحث با تحقیقات و پژوهش‌های اخیر است؛ مواردی چون: وجود ارتباط مستقیم میان توده‌های بدنی (چاقی) با ناباروری زنان، تعیین سن مناسب بارداری، رعایت فاصله میان بارداری‌های بعدی و نقش گیاهان دارویی مانند بهارنارنج در کاهش دردهای دوران بارداری و پس از زایمان.

واژگان کلیدی: حفظ‌الصحه؛ زنان؛ نقش مادری؛ دوران بارداری؛ قاجار؛ پهلوی؛ مطبوعات؛ ایران

مقدمه

این پژوهش با توجه به اهمیت مسأله «حفظ‌الصحه نسوان» - سلامت زنان - در فاصله سال‌های ۱۲۸۹ ش. تا ۱۳۰۷ ش. مطابق با ۱۹۱۰ تا ۱۹۲۸ م. به عنوان نخستین دوره اهمیت‌یافتن مسأله بهداشت عمومی و نگرش به حفظ‌الصحه زنان در مطبوعات منتشرشده توسط زنان، انجام شده است. انتخاب سال ۱۲۸۹ ش. / ۱۹۱۰ م. به دلیل انتشار نخستین روزنامه مربوط به زنان با عنوان دانش است که به صورتی ویژه به مسأله سلامت زنان پرداخته است. همچنین ترسیم دوره مورد بحث تا سال ۱۳۰۷ ش. / ۱۹۲۸ م. به دلیل تأسیس نخستین آموزشگاه تخصصی «آشنایی با فن قابلمگی و مامایی» است. آموزشگاهی که دارای «مجوز رسمی دولتی» و «اساسنامه از وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه» در ایران بود (۱).

علت انتخاب این مقطع زمانی، اهمیت طرح مسأله بهداشت زنان برای اولین بار در قالبی عمومی می‌باشد. با این وجود دوران قاجار در کنار نفوذ فرهنگ غربی، زمینه را برای طرح نظریات جدید در محور مسائل بهداشتی به ویژه در حوزه زنان و طرح نکات مهم در رابطه با سلامتی زنان و اهمیت بهداشت «توالد» و «تناسل» آنان هموار کرد. در این بین سؤال‌هایی را که می‌توان مطرح کرد عبارت‌اند از این‌که: طرح مسائل بهداشتی به چه دلیل نخستین بار برای زنان مطرح می‌گردد؟ تأکید بر نقش مادری تا چه حد در پرداختن این امر برای زنان، تأثیر داشته است؟ در همین راستا سؤال اساسی و مهم دیگر این است که در رابطه با حفظ‌الصحه زنان، بیشترین هشدار به زنان ایرانی در رابطه با کدام نوع از بیماری‌ها بوده است؟ و چه راه‌های درمانی برای آن‌ها مورد تبلیغ قرار گرفته است؟

این پژوهش قصد دارد به ارائه تحلیلی از درخواست‌های زنان ایرانی و بررسی مسأله و اهمیت حفظ‌الصحه زنان در عرصه روزنامه‌نگاری زنان در ایران بپردازد. در این بین توجه به رعایت مسائل بهداشتی زنان در غرب، نخستین انگیزه‌ها را در زنان ایرانی خارج از ایران برانگیخت و این گروه از زنان،

نخستین گروهی بودند که به طرح مسائل بهداشتی زنان در مطبوعات عصر مشروطه پرداختند.

در مورد پیشینه تحقیق باید اشاره داشت تاکنون کم‌تر تحقیقی در رابطه با مسأله بهداشت زنان با تأکید بر نگرش خود زنان و مطبوعات منتشرشده توسط آنان صورت پذیرفته است. همچنین در برخی آثار، موارد مذکور به صورت گزینشی (نمونه‌گیری) و گذرا مطرح شده‌اند؛ برای نمونه در مقاله «Patriotic Womanhood: The Culture of Feminism in Modern Iran, 1900-1941» (۲) به ذکر مواردی در خصوص تلاش انجمن‌های زنان در فاصله سال‌های ۱۲۸۸ تا ۱۲۹۵ ش. / ۱۹۰۹ تا ۱۹۱۶ م. در مورد مقوله بهداشت زنان پرداخته شده است. نگارنده آن مقاله در دو اثر دیگر خود با

عناوین «The Politics of Reproduction: Maternalism and Women's Hygiene in Iran, 1896-1941» و «Conceiving Citizens: Women and the Politics of Motherhood in Iran» به بررسی تأثیر نقش مادری و بارداری زنان در توجه به روند مباحث بهداشتی مربوط به زنان در اوایل دوره پهلوی نیز پرداخته است (۳). در دو مقاله «نگاهی در باب بهداشت و سلامت عمومی در نشریه شکوفه با تکیه بر سلامت مادر» (۴) و «کودک و انتشار نشریه دانش قدمی در جهت مدرنیزه‌شدن نگرش جامعه نسبت به سلامت عمومی» (۵) مندرج در نشریه تاریخ پزشکی برخی مسائل مربوط به بهداشت زنان در دو روزنامه دانش و شکوفه مورد توجه نگارندگان قرار گرفته است. همچنین در دو کتاب نوسازی پزشکی و بهداشت عمومی در دوره قاجار (۶) و سلامت، بهداشت و زیبایی در عصر قاجار (۷) به ذکر توضیحاتی در خصوص مدرنیزه‌شده پزشکی در ایران دوره قاجار، بررسی وضعیت بهداشت در اواخر دوره قاجار و ارتقای وضعیت بهداشت در اوایل دوره پهلوی پرداخته شده است.

تفاوت تحقیق حاضر با تحقیقات پیش از خود در این است که این پژوهش مقاله‌های مربوط به مسأله بهداشت زنان که توسط خود زنان در نه روزنامه زن‌نگار در فاصله سال‌های ۱۲۸۹ ش. / ۱۹۱۰ م. تا ۱۳۰۶ ش. / ۱۹۲۷ م. منتشر شده‌اند را به طور کامل و غیر گزینشی مورد بررسی قرار داده است.

با حفظ‌الصحه زنان، مربوط به مسأله بارداری (قابلگی) و جایگاه زنان در قالب نقش مادری، تربیت و پرورش اطفال است.

همچنین برای نشان‌دادن هم‌خوانی میان راه‌های درمان بیماری‌های زنان در دوره قاجار با تحقیقات جدید از دو مقاله با عناوین «بررسی وضعیت مصرف سیگار، دریافت کافئین و شاخص توده بدنی زنان نابارور و سالم ۴۰-۲۵ ساله» و «مقایسه تأثیر رایحه بهارنارنج و مریم‌گلی بر درد پس از سزارین» استفاده شده است.

یافته‌ها

بررسی تاریخی اسناد نشان می‌دهد در فاصله سال‌های ۱۲۸۹ تا ۱۳۰۷ ش. / ۱۹۱۰ تا ۱۹۲۸ م. زنان، نشریات متعددی را منتشر کرده‌اند و در آن‌ها به صورتی خاص به مسأله بهداشت زنان به دلیل نقش مادری و باروری توجه داشته‌اند.

جدول ۱: شناسه نشریات زنان

از ۱۲۸۹ تا ۱۳۰۷ ش. / ۱۹۱۰ تا ۱۹۲۸ م.

عنوان روزنامه	سردبیر	سال انتشار	مکان نشر	تعداد مقالات	محوری‌ترین موضوع مقالات
دانش	سمیه کحال	۱۲۸۹ ش. / ۱۹۱۰ م.	تهران	۹	سلامت زنان در دوران بارداری
شکوفه	مریم مزین السلطنه	۱۲۹۰ ش. / ۱۹۱۱ م.	تهران	۲۷	سلامت زنان در دوران بارداری
زبان زنان	صدیقه دولت‌آبادی	۱۲۹۸ ش. / ۱۹۱۹ م.	اصفهان	۶	سلامت زنان پیش از بارداری
نامه بانوان	شهنواز آزاد	۱۲۹۹ ش. / ۱۹۲۰ م.	تهران	۲	سلامت زنان پیش از بارداری
عالم نسوان	نوا به صفوی	۱۲۹۹ ش. / ۱۹۲۰ م.	تهران	۱۵	سلامت زنان در دوران وضع حمل
جهان زنان	فخر آفاق پارسا	۱۳۰۰ ش. / ۱۹۲۱ م.	مشهد	۴	سلامت زنان در دوران شیردهی
مجله جمعیت نسوان وطنخواه	محترم اسکندری	۱۳۰۲ ش. / ۱۹۲۳ م.	تهران	۱	سلامت زنان در دوران وضع حمل
نامه نسوان شرق	مرضیه ضرابی	۱۳۰۴ ش. / ۱۹۲۵ م.	بندر انزلی	۲	سلامت زنان در دوران بارداری

همچنین این مقالات در حوزه راه‌کارهای درمانی برای بیماری‌های زنان، با برخی تحقیقات علمی اخیر مقایسه شده‌اند.

مواد و روش‌ها

این پژوهش که به روش کتابخانه‌ای و با توصیف، مقایسه و تحلیل داده‌ها گردآوری شده است، برای آگاهی از میزان شناخت مسائل مربوط به بهداشت زنان در فاصله سال‌های ۱۲۸۹ تا ۱۳۰۷ ش. / ۱۹۱۰ تا ۱۹۲۸ م. با محوریت موضوع سلامت زنان در دوران بارداری، وضع حمل و پس از زایمان به بررسی مطالب پزشکی و مقالات مندرج در مطبوعات منتشر شده توسط زنان در این خصوص پرداخته است. منابع و اسناد مورد بررسی عبارت‌اند از: شمارگان باقی‌مانده از روزنامه دانش و شکوفه که در کتابی با عنوان شکوفه به انضمام دانش توسط کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران منتشر شده است. ۱۹ شماره موجود از روزنامه زبان‌زنان که در سایت دنیای زنان در عصر قاجار (متعلق به کتابخانه دانشگاه هاروارد) به شماره بازیابی 905A1 قابل دسترسی هستند. نسخه‌های موجود در مجموعه شخصی صدیقه دولت‌آبادی در پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی آمستردام، بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی و کتاب صدیقه دولت‌آبادی: نامه‌ها، نوشته‌ها و یادها که شامل برخی سرمقالات روزنامه زبان‌زنان است. ۱۳ شماره باقی‌مانده از روزنامه نامه بانوان به شماره سند 903A1 موجود در سایت دنیای زنان در عصر قاجار. شمارگان باقی‌مانده از نشریه جهان‌زنان از ۱۲۹۹ تا ۱۳۰۰ ش.، موجود در مرکز اسناد، مطبوعات و کتابخانه آستان قدس رضوی. شمارگان سال‌های ۱۲۹۹ تا ۱۳۰۷ ش. / ۱۹۱۰ تا ۱۹۲۸ م. از روزنامه عالم نسوان که با چهار شماره بازیابی ۲۶۹۱۱۰۵، ۲۶۸۳۸۲۹، ۲۶۹۳۴۷۱ و ۲۶۹۱۳۰۸ در مجموعه میکروفیلم‌های سازمان اسناد و کتابخانه ملی قابل دسترسی است. شمارگان مجله جمعیت نسوان وطنخواه به شماره سند 15160 مندرج در سایت مرکز اسناد و مطالعات رسانه‌های دانشگاه هاروارد و شمارگان نشریه پیک سعادت نسوان که توسط بنفشه مسعودی و ناصر مهاجر در کتابی با عنوان نشریه پیک سعادت نسوان در آلمان منتشر شده است. در این روزنامه‌ها، بیشتر نامه‌های مندرج در رابطه

پیک سعادت نسوان	روشنک نودوست	۱۳۰۶ ش. / ۱۹۲۷ م.	رشت	۲	سلامت زنان در دوران وضع حمل
-----------------	--------------	-------------------	-----	---	-----------------------------

خواب مرگ یا مرگ خوابی» (۸)، «معالجه قی و تهوع زنان آبستن» (۹) و ستون حفظالصحة در روزنامه الکمال (۱۰) از نمونه‌های مندرج در مطبوعات در خصوص توجه به بهداشت عمومی به ویژه سلامت زنان در جامعه ایران می‌باشند.

ایجاد این زمینه‌های آگاهی باعث گردید تا در جامعه ایران اواخر دوره قاجار دو مفهوم سلامت فردی و بهداشت عمومی تعاریفی شاخص به خود گیرند. در حوزه بهداشت اجتماعی نیز اشاره می‌شود که اطمینان از تمیزی مکان نشستن، عدم استفاده از ظرف مشترک غذا، اجتناب از انداختن آب دهان بر روی زمین و بسیاری مطالب دیگر، با وجود ابتدایی به نظر رسیدن و با گذر زمان و تکامل آن، نقشی اساسی در رشد بهداشت اجتماعی داشته است، به صورتی که در این دوره فرایند متمدن شدن در این بود که افراد به تدریج در اعمال و رفتار فردی خود خویشتن‌داری بیشتری به کار برده که همین امر نقشی مهم در رشد بهداشت اجتماعی داشت (۱۱). در حقیقت وجود خطی جداکننده میان «من» - سلامت فردی - و «جامعه» - بهداشت عمومی - اصلی‌ترین عاملی می‌باشد که توجه به مسأله سلامت زنان را در دوره مشروطه با خود به همراه داشته است.

۱- طرح مسأله سلامت زنان در رسائل تعلیمی

در دوره قاجار به ویژه زمانه مشروطه با توجه به ضرورت پرداختن به مسائل مربوط به زنان مانند آموزش و سلامت، برای نخستین بار در برخی رسائل که دارای جنبه‌های تعلیمی بودند از اهمیت سلامت زنان به دلیل نقش «توالد» و «تناسل» سخن به میان آمد. در ادامه به برخی از این رسائل اشاره شده است:

- تأدیبات الحسنت یا حفظالصحة اطفال با موضوع نقش نظافت لباس، نظافت مأكولات، روش نگهداری کودک و بهداشت نوزاد در ارتقاء وضعیت بهداشت عمومی در جامعه (۱۲)؛

- تأدیبات البنات یا حفظالصحة به عنوان کتابی درسی برای دبستان‌های دخترانه با موضوع آشنایی کودکان با رعایت موارد مربوط به بهداشت فردی (۱۳)؛

بررسی تمامی مقالات مندرج در این مطبوعات که با محوریت موضوع سلامت زنان تدوین شده‌اند، نشان می‌دهد که در آن دوره موضوع سلامت زنان در چهار مرحله: ۱- سلامت زنان در دوران پیش از بارداری؛ ۲- سلامت زنان در دوران بارداری؛ ۳- سلامت زنان در دوران وضع حمل؛ ۴- سلامت زنان در دوران شیردهی مورد توجه بوده است. در این مقالات به مواردی چون: نقش چاقی در نازایی زنان، تعیین ۲۵ سالگی به عنوان سن بارداری مناسب برای زنان نخست‌زا، رعایت فاصله زمانی مناسب برای بارداری‌های مجدد و استفاده از گیاهان دارویی مانند بهارنارنج و شربت نارنج برای درمان دردهای دوران بارداری و پس از زایمان اشاره شده است.

بحث

در قرن سیزدهم قمری/ نوزدهم میلادی، بیماری‌های واگیردار تا مدت‌ها بهداشت عمومی را به خطر می‌انداختند. در این زمان علاوه بر این که امکانات بهداشتی بسیار ابتدایی بود و انواع بیماری‌ها از جمله وبا، طاعون، آبله، تیفوس، و مالاریا همه نقاط کشور را هر ساله آلوده می‌کرد، ناآگاهی مردم به خصوص زنان در پیشگیری از بیماری‌ها نیز بر مرگ و میرها می‌افزود. نقش زنان در این امر نیز از این جهت دارای اهمیت بیشتری بود که آنان علاوه بر وظیفه محافظت از حفظالصحة خود، باید از کودکان نیز مراقبت می‌کردند.

ظهور بیماری‌های خاص و البته آشنایی با شیوه‌های جلوگیری از انتقال بیماری‌های واگیردار، زمینه‌ساز تغییراتی اجتماعی در این خصوص نیز گردید. با این وجود بیشترین توجه به مسأله بهداشت عمومی، در مطبوعات به عنوان مهم‌ترین منبع اطلاع رسانی در دوره قاجار انعکاس یافته است؛ امری که ارتباط میان رشد مدرنیته و رسانه‌های اطلاع جمعی با گسترش سطح بهداشت عمومی را ظاهر می‌سازد. در دوره قاجار درج مقالاتی چون «طبی در معالجه وبا» و «طبی:

وضع حمل؛ ۴- دوران شیردهی به طفل مورد توجه بوده است. همچنین در این مقالات به دلیل توجه شاخص به نقش اجتماعی مادری برای زنان که خود را در به کارگیری الفاظی چون «برتری مادری» و «نقش مادری» نشان می‌دهد، حفظ‌الصحه دختران، مسائل مربوط به دوران بلوغ دختران، بیماری‌های مربوط به دوران قاعدگی، بیماری‌های مربوط به ناباروری زنان، سرطان‌های مربوط به زنان و حفظ‌الصحه زنان در دوران یائسگی مورد توجه شاخص قرار نگرفته است.

۱-۲- سلامت زنان پیش از بارداری: نخستین دوره

زمانی مورد توجه در خصوص سلامت زنان اختصاص به دوران پیش از بارداری دارد. در این الگو ملاک و معیار همانند الگوهای دیگر، نقش مادری است. بیشترین توجه به این موضوع در روزنامه‌های شکوفه، زبان‌زنان و مجله جمعیت نسوان وطنخواه صورت پذیرفته است. به طور نمونه در مقاله‌ای با عنوان «اولین قدم» در مجله جمعیت نسوان وطنخواه به «سلامت و معیشت افراد و اجتماع انسانی» جدای از جنس و نقش‌های جنسی توجه شده است (۲۱). نکته اساسی در این مقاله علاوه بر مقایسه وضعیت زنان ایرانی با زنان اروپایی، تعیین سن معین برای بارداری زنان است. امری که در روزنامه شکوفه نیز در بخش «حفظ‌الصحه اطفال» به آن پرداخته شده است (۲۲). نگارندگان این مطالب با ذکر سن بارداری، علاوه بر توجه به موضوع سلامت زنان، غیر مستقیم به مسأله نقد ازدواج در سنین کودکی و مضرات بارداری زود هنگام زنان در زمانه خود که البته امری رایج نیز بوده است هم پرداخته‌اند.

جدول ۲: تحلیل محتوای مقاله با عنوان «لزوم حفظ‌الصحه»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نامه		گروه مورد مقایسه	موضوع محوری
			جنسیت	مخاطب		
مجله جمعیت نسوان وطنخواه	لزوم حفظ‌الصحه	۱۳۰۲ ش. ۱ / شماره ۱: ۱۹۲۳ م.	زنان ایرانی	تأکید بر نقش زنان	زنان اروپایی	اهمیت داشتن سن مناسب برای بارداری

- تربیه البنات برای تعلیم و تربیت طایفه انائیه با موضوع رعایت مسائل بهداشتی برای دختران (۱۴)؛

- حفظ‌الصحه نسوان با موضوع آگاهی‌بخشیدن به زنان در خصوص بیماری‌های رحمی و عفونت‌های دوران بارداری (۱۵)؛
- نامه احمدی یا حفظ‌الصحه اسلامی با موضوع مسأله بارداری زنان و تأثیر «آداب تنویر [واجبی کشیدن] برای تسهیل حفظ‌الصحه اعضای تناسلی» (۱۶)؛

- تدبیر الحوامل با موضوع اهمیت «تغسیل و استحمام» در سلامت زنان در دوران بارداری، شیوه‌های «مراقبت از زن در ماه‌های پایانی بارداری» و مسأله «سقط جنین» (۱۷)؛

- تعلیم القوایل با موضوع آشنایی با «مفاسد و معایب و امراض زایمان»، «حفظ‌الصحه و مواظبت‌های زمان حمل» و «تب نفاسی» - تب مخصوص زنان پس از زایمان - (۱۸)؛

- خرقة بخیه با موضوع ایجاد آگاهی در خصوص بیماری‌های آمیزی و انتقال بیماری به کودک از طریق تولید مثل (۱۹)؛

- فصلی با عنوان «در حدود تربیت و پرستاری اطفال» در رساله تربیت نسوان با موضوع نقش آگاهی زنان از مسائل بهداشتی در سلامت اطفال (۲۰).

هدف اصلی این آثار ایجاد زمینه‌های آگاهی برای زنان در خصوص مسائل بهداشتی و سلامت آنان بوده است. در این آثار دلیل توجه شاخص به مسائل بهداشتی زنان، نقش مادری و نگهداری از نوزاد توسط آن‌ها می‌باشد، به همین دلیل بیشترین توجه به مسأله سلامت زنان در این رسائل اختصاص به دو دوره زمان بارداری و دوران شیردهی کودک دارد.

۲- «حفظ‌الصحه نسوان» در مطبوعات زنان

با روی‌آوری زنان ایرانی به انتشار روزنامه‌های مربوط به زنان، مسأله حفظ‌الصحه و بهداشت زنان به اوج اهمیت خود رسید. اهمیت این موضوع به اندازه‌ای بود که مسأله حفظ‌الصحه زنان به عنوان اصل‌ترین اهداف دو روزنامه دانش و شکوفه مورد توجه قرار گرفت و دیگر مطبوعات زنان نیز در سطوحی متفاوت به آن توجه نشان دادند. بررسی مطالب مندرج در مطبوعات منتشرشده توسط زنان و توجه به مقوله سلامت زنان نشان می‌دهد که توجه به مسأله سلامت زنان در چهار مرحله: ۱- پیش از بارداری؛ ۲- دوران بارداری؛ ۳- زمان

جدول ۳: تحلیل محتوای مقاله با عنوان «در حفظالصحه اطفال»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نامه		گروه مورد مقایسه	موضوع محوری
			جنسیت	مخاطب		
شکوفه	در حفظالصحه اطفال	۱۳۳۱ ق/م. ۱۹۱۳ شماره ۱۷: ۱-۲	زنان ایرانی	تأکید بر نقش زنان	ندارد	مضرات بارداری زنان پیش از ۲۵ سالگی و رعایت فاصله زمانی برای بارداری مجدد

در میان مطبوعات زنان در دوره مشروطه، روزنامه شکوفه، شاخص‌ترین روزنامه زن‌نگار است که به دلیل انتشار چهار ساله‌اش، بیشترین مقالات در رابطه با مسأله حفظالصحه زنان را در خود جای داده است. در این روزنامه بیشترین توصیه‌ها در خصوص رعایت بهداشت در دوران پیش از بارداری و دوران بارداری صورت پذیرفته است. در مقالات این روزنامه از زنان خواسته شده است در ایام پیش از بارداری و دوران بارداری، استراحت کامل داشته باشند و به بهداشت «رحم و نفاس و صفاق [شکم] و پستان» خود توجه کافی کنند (۲۳). همچنین در همین نامه خطاب به زنان عنوان شده است: «فرزندآوری مسؤولیت مهمی است که بر عهده زن گذاشته شده پس باید قبل از انعقاد نطفه لیاقت و برازندگی مادرشدن خود را عمیقانه بسنجند.» به علاوه باید ترتیبات سلامت جسمانی، معنوی زن بر حسب قاعده باشد. غذاخوردن، خوابیدن و استراحت برای سلامت زنی که می‌خواهند فرزندی سالم داشته باشند، ضروری است. بر همین اساس خطاب به زنان اشاره شده است باید به «سلامت خود» توجه نشان دهید و «اگر میل دارید که طفل شما در شکم سالم باشد و سالم بزائید و سالم شیر بدهید و خودتان سالم باشید، باید حفظالصحه داشته باشید.» پرداختن به مسأله سلامت زنان پیش از دوران بارداری در روزنامه زبان‌زنان نیز خود را در قالب مقاله‌های پی در پی با عنوان «حفظالصحه» نشان داده است. در اهمیت پرداختن به موضوع سلامت زنان در این روزنامه اشاره شده است «یکی از لزومات زندگی ما زنان، دانستن حفظالصحه است» امری که بیانگر تأکید بر نقش‌های متعدد زنان در زندگی و خانواده است

(۲۴). در این مقالات که معمولاً موضوع محوری آن‌ها در رابطه با بیماری‌های زنان و مسری بودن آنان می‌باشد، در مورد زمینه‌های بهبود بیماری به زنان اشاره شده است «در خصوص پرهیز از امراض مسریه» باید به نکاتی چون:

- جداسازی لباس بیمار و شخص سالم در زمان شستشو؛
- عدم استفاده مجدد از لباس‌های زمان بیماری، پس از بهبودی؛
- سکونت در «جاهای خشک و خالی از رطوبت» در زمان بیماری و اعتدال هوای اطاق‌ها توجه داشته باشند (۲۵).

در این مقالات خطاب به زنان عنوان شده است: «پس از صرف شام بلافاصله خوابیدن سبب کسالت و مرض می‌شود و لاقل دو ساعت بعد از شام باید بیدار بود.» همچنین در اهمیت نظافت بدن نیز به زنان توصیه می‌شود در تابستان به صورت روزانه یا حداقل یک روز در میان و در زمستان به صورت هر هفته به استحمام پردازند. همچنین از مصرف «مشروبات» به دلیل ایجاد ضعف در بدن و مصرف غذاها و نوشیدنی‌های سرد و گرم به دلیل آسیب‌رساندن به دندان‌ها خودداری کنند (۲۶). هرچند در این چهار روزنامه، مهم‌ترین نقش اجتماعی تعریف‌شده برای زنان، «نقش مادری» بوده است، اما در مطالب مندرج در سه جریده زبان‌زنان، عالم نسوان و مجله جمعیت نسوان وطنخواه، سلامت زنان تنها به دلیل «نقش مادری» مد نظر نبوده و به «جنس زن» جدای از وظیفه مادری و تولید مثل نیز به نوعی توجه شده است.

بخش دیگری از بحث‌های حفظالصحه پیش از دوران بارداری به شناخت بیماری‌های مسری اختصاص داشت؛ بیماری‌هایی چون سل، وبا، مالاریا، برص (پیسی)، امراض چشمیه و امراض تناسلیه که سلامت زنان را تهدید می‌کرد. بر این اساس توجه به دو الگوی: ۱- نوع غذا و استراحت؛ ۲- آگاهی از «امراض تناسلیه نظیر سفلیس و سوزاک»، مسأله مهمی بود که برای رفع آن مقالات متعددی به نگارش در می‌آمد. همچنین از زنان خواسته می‌شد تا در دوران پیش از بارداری برای قبول بهتر نقش مادری به مسأله ورزش نیز توجه داشته باشند. در رابطه با این موضوع در مطبوعات عنوان می‌شد «عقیده پروفیسورها این است که دخترها مادامی که به حد بلوغ نرسیده‌اند، می‌توانند مانند پسرها ورزش کنند»، اما شرط

جدول ۴: تحلیل محتوای مقاله با عنوان «حاصل نطق حفظالصحه»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نامه		گروه مورد مقایسه	موضوع محوری
			مخاطب	جنسیت		
شکوفه	حاصل نطق حفظالصحه م: ۲- ۱	۱۳۳۱ ق. ۱ / ۱۹۱۳	زنان	زنان	ندارد	بهداشت زنان در دوران بارداری

جدول ۵: تحلیل محتوای مقاله با عنوان «عوامل النساء»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نامه		گروه مورد مقایسه	موضوع محوری
			مخاطب	جنسیت		
شکوفه	عوامل النساء م: ۱ / ۱۹۱۵	۱۳۳۳ ق. ۱ / ۱۹۱۵	زنان	زنان	فرانسه	اهمیت «حفظالصحه» برای زنان در دوران بارداری به انضمام آشنایی با علوم و فنون جدید

در مقاله‌ای دیگر با عنوان «در عوارضاتی که در زنان حامله در ایام حمل ظاهر می‌شود»، اشاره شده است که حساسیت به بیماری‌های زنان پس از ماه هفتم حاملگی باید بیشتر باشد (۳۴). همچنین به زنان تأکید شده است در دوران بارداری در زمان سوء هضم غذا به استفاده از «لیموناد» و آب‌های معدنی بپردازند و در زمان سنگینی معده نیز از «آب انار» و «شربت نارنج» و گیاه بهارنارنج استفاده کنند (۳۵). ارائه چنین اطلاعاتی در خصوص بیماری‌های دوران بارداری و زمان وضع حمل در دوره قاجار از این جهت دارای اهمیت است که پژوهش‌ها و مقالات اخیر نیز صحت نمونه‌هایی از آن مانند تأثیر گیاهانی چون بهارنارنج در بهبود بیماری‌ها و دردهای دوران بارداری و پس از زایمان را تأیید می‌کند (۳۶).

آن این باید باشد که «ورزش‌های سخت و طاقت‌فرسا برای دوشیزگان مضر می‌باشد» (۲۷). همچنین توجه به مواردی چون: استحمام و رعایت نظافت فردی، خواب مشخص داشتن، رژیم غذایی مناسب، داشتن وزنی مناسب و عدم ابتلا به چاقی به عنوان یکی از عوامل مشکل‌زا در بارداری (۲۸)، مضرات «استعمال دخانیات برای زن‌ها» (۲۹)، لزوم پوشیدن البسه مناسب برای حفظ سلامت پوست و چگونگی شستشوی البسه (۳۰) از دیگر مواردی است که برای «سلامت زن» به دلیل «آمدگی برای دوران بارداری»، «دوران بارداری» و قبول «وظیفه مادری» و «تربیت طفل» مورد توجه قرار گرفته است.

نکته مهم در این بین هم‌خوانی برخی مسائل مطرح‌شده در خصوص سلامت زنان در مکتوبات اواخر دوره قاجار با برخی تحقیقات پزشکی اخیر است. نمونه این امر اثبات وجود رابطه مستقیم میان توده بدنی (چاقی) زنان با مسأله ناباروری آنان در تحقیقات اخیر است (۳۱)؛ امری که نمونه مشابه آن را در مجله عالم نسوان می‌توان مشاهده کرد (۳۲). دلیل پرداختن به این موضوع در روزنامه عالم نسوان را در ترجمه مقالات فرنگی مندرج در آن نشریه باید دانست.

۳- سلامت زنان در دوران بارداری

توجه به مسأله سلامت زنان در دوران بارداری، دومین مرحله زیستی مربوط به زنان می‌باشد که مطبوعات زن‌نگار به آن توجه کرده‌اند. از نظر کثرت مقالات مربوط به حوزه سلامت زنان باید عنوان داشت بیشتر مقالات از نظر دوره‌بندی چهارگانه مطرح‌شده در این مقاله اختصاص به دو دوره ۱- بارداری؛ ۲- شیردهی به طفل دارد. این دو موضوع نیز بیشتر در دو روزنامه دانش و شکوفه مورد توجه قرار گرفته‌اند، به صورتی که سلامت زنان در دوران بارداری موضوع محوری مقالات مندرج در روزنامه شکوفه است و سلامت زنان در دوران شیردهی موضوع محوری مطالب و مقالات مندرج در روزنامه دانش.

در مقاله‌ای با عنوان «طریقه حفظالصحه و نگاهداری اطفال» مندرج در روزنامه شکوفه اشاره شده است: اول کار زنان از زمانی که «علامت لقاح» را مشاهده می‌کنند، این است که «باید گوشت و تخم مرغ [...] سبزیجات و میوه افراط ننمایند، بلکه قدری پرهیز نمایند، زیرا برای سلامت طفلشان خطر دارد» (۳۳).

۴- سلامت زنان در دوران وضع حمل

سومین مرحله مورد توجه در خصوص سلامت زنان، مربوط به زمان وضع حمل است. تفاوت عمده‌ای که این مرحله با دیگر مراحل دارد، در این است که این موضوع ارتباط مستقیمی با برخی مطالبات اجتماعی مطرح‌شده توسط زنان نیز دارد. در دوره مشروطه، مهم‌ترین مطالبه مطرح‌شده توسط زنان مسأله آموزش و حق تحصیل بوده است، در این بین نیز یکی از فنونی که زنان علاقمند به آموختن آن بوده‌اند و آموزش آن را نیز امری ضروری در ارتقای سلامت زنان و جامعه می‌دانستند «فن قابلگی» بوده است (۳۷).

جدول ۸: تحلیل محتوای مقاله با عنوان «حفظ‌الصحه»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نام		گروه مورد مقایسه	موضوع محوری
			جنسیت	مخاطب		
زبان زنان	حفظ‌الصحه	۱۳۳۸ ق. ۱۹۲۰ م: ۴	زنان	نقش مادری	زنان اروپایی	لزوم آشنایی با «علم طب» برای «پرستاران زن» در زمان وضع حمل

جدول ۶: تحلیل محتوای مقاله با عنوان «در حفظ‌الصحه زنان و تربیت کار قابلگان»

تربیت کار قابلگان»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نام		گروه مورد مقایسه	موضوع محوری
			جنسیت	مخاطب		
شکوفه	در حفظ‌الصحه زنان و تربیت کار قابلگان	۱۳۳۱ ق. ۱۹۱۳ م: ۲-۱	مردان	وزارت معارف	زنان	- رعایت مسائل بهداشتی در زمان وضع حمل - استفاده از متخصصان فن قابلگی

جدول ۹: تحلیل محتوای مقاله با عنوان «قسمت حفظ‌الصحه»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نام		گروه مورد مقایسه	موضوع محوری
			جنسیت	مخاطب		
پیک سعادت نسوان	قسمت حفظ‌الصحه	۱۳۰۶ ش. ۱۹۲۷ م: ۴۴	زنان	نقش مادری	ندارد	- لزوم وجود «قابله‌های تربیت‌شده» - مساعدت به تقویت بنیه زائو

بررسی مقالات مندرج در مطبوعات زنان نشان می‌دهد که بیشترین مقالات در مقایسه با تداوم سال انتشار و شمارگان در مورد این موضوع اختصاص به روزنامه عالم نسوان دارد (۳۸). همچنین برخی مطبوعات مانند پیک سعادت نسوان و مجله جمعیت نسوان وطنخواه نیز به دلیل آشنایی نگارندگان آن‌ها با علوم و فنون غربی توجه به «فن قابلگی» را به عنوان یک علم مدرن در زمانه خود به شدت مورد توجه و تبلیغ قرار داده‌اند (۳۹). در این جراید، وضعیت اجتماعی زن ایرانی با زنان فرنگی مورد مقایسه قرار گرفته و در انتقاد نسبت به عدم آشنایی زنان ایرانی با علوم و فنون جدید آمده است «ایران در قرن بیستم در مقابل ترتیبات محیرالعقول دنیای متمدن

جدول ۷: تحلیل محتوای مقاله با عنوان «آگاهی یا حقیقت مطلب»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نام		گروه مورد مقایسه	موضوع محوری
			جنسیت	مخاطب		
شکوفه	آگاهی یا حقیقت مطلب	۱۳۳۱ ق. ۱۹۱۳ م: ۳-۲	زنان	زنان	زنان ژاپن	اهمیت علم «قابله‌گی»

شده که «نظافت» بچه باید با پارچه سفید صورت پذیرد، در هنگام نظافت بچه، «حفظ چشم بچه» باید در اولویت باشد، به میزان درجه آب برای استحمام نوزاد باید توجه شود و آب قبل از شستشو برای آگاهی از میزان سردی و گرمی باید امتحان شود (۴۲).

در دیگر مطبوعات زنان نیز به سلامت کودک با تشریح فیزیولوژی کودک (۴۳) و ارائه راه‌های درمان بیماری‌های خاص کودک و مادر پرداخته شده (۴۴) و هدف اصلی زن، تحویل دادن یک عضو سالم، فعال و سودمند به جامعه دانسته شده است (۴۵). علاوه بر مراقبت از کودکان، زنان مسؤلیت مراقبت از سلامت و بهداشت اعضای دیگر خانواده را نیز عهده‌دار بودند و باید نقشی مهم در نگهداری از بیماران و سالمندان نیز ایفا می‌کردند:

در ایران لازم است که مادران و دختران بزرگ مختصری در باب پرستاری اشخاص مریض بدانند، زیرا که پرستاران تعلیم یافته و مریض خانه‌های صحیح آراسته خیلی کمیاب است. بنابراین اغلب اتفاق می‌افتد که اشخاص مریض باید در منزل خود پرستاری شوند (۴۶).

در مجموع می‌توان عنوان داشت نکات مشترک نامه‌های مندرج در مطبوعات زن‌نگار در رابطه با حفظ‌الصحه زنان عبارت است از:

- بیشتر نگارندگان نامه‌های مربوط به بهداشت زنان، زنان ایرانی هستند.
- مخاطب اصلی این نامه‌ها، زنان یا مادران ایرانی هستند.
- توجه به حفظ‌الصحه زنان در این روزنامه‌ها تنها به دلیل، نقش مادری زنان است.
- در این نامه‌نگاری‌ها بیش از توجه به بهداشت زنان، به حفظ‌الصحه اطفال توجه شده است.
- مهم‌ترین مطالبه اجتماعی در رابطه با بهداشت زنان، مربوط به آموختن علم قابلیت می‌باشد.

- مطالب مندرج در آن مقالات نشان‌دهنده تلفیق دو نگرش تأثیرپذیری از متون پزشکی غربی و طب سنتی و بومی است. - مطالب مندرج در برخی مقالات زنان، مانند تأثیر چاقی زنان در ناباروری، داشتن سن مناسب برای زنان نخست‌زا و

ساکت و بدین حال اسفناک افتاده» و بدون آگاهی از «فن قابلیت»، «حفظ‌الصحه و مواظبت عمومی و خصوصی اطفال» نمی‌تواند «ازدیاد جمعیت» بکند (۴۰).

۵- سلامت زنان در دوران شیردهی

سلامت زنان در دوران شیردهی و «تربیت اطفال»، چهارمین محوری است که در حوزه سلامت زنان در مطبوعات زن‌نگار به آن توجه شده است. در میان تمامی مطبوعات زن‌نگار نیز بیشترین توجه به این موضوع را روزنامه دانش و پس از آن روزنامه عالم نسوان نشان داده‌اند. بر این اساس روزنامه دانش در نخستین مقاله اولین شماره‌اش، با نام «حفظ‌الصحه اطفال» از اهمیت سلامت زنان در تربیت سالم طفل سخن به میان آورد. این نامه که مخاطب آن زنان ایرانی هستند، به شرح «علم بچه‌داری» برای مادران ایرانی پرداخته است (۴۱). همچنین در مقاله‌های دیگر مسأله بهداشت زنان و توجه به حفظ‌الصحه مادر و طفل به عنوان موضوع محوری مد نظر قرار گرفته است.

جدول ۱۰: تحلیل محتوای نامه «حفظ‌الصحه اطفال»

نام روزنامه	عنوان مقاله	تاریخ	مخاطب نامه		موضوع محوری
			جنسیت مخاطب	گروه مورد مقایسه	
دانش	حفظ‌الصحه اطفال	۱۰رمضان ۱۳۲۸ ق/	زنان	نقش مادری اروپایی	نحوه غذا دادن به طفل، یبوست، اسهال و طریقه شیردادن، حمام بردن و خواباندن طفل
		۱۹۱۰ م: ۲؛ غره شوال ۱۳۲۸ ق/			
		۱۹۱۰ م: ۴			

همچنین در روزنامه شکوفه در مقاله‌ای با عنوان «حفظ صحت اطفال نورسیده و اهمات لازم آن‌ها» خطاب به مادران، نظافت بچه آموزش داده شده است. در این مقاله اشاره

شیردهی به طفل. بیشتر مقالات نیز اختصاص به دو مرحله زمان بارداری و پس از آن به خصوص دوران شیردهی و یک سال نخست تربیت فرزند دارند. مسأله مهم در این میان هم‌خوانی برخی مراقبت‌ها و پیشگیری‌های مطرح‌شده در این مقالات، مانند نقش چاقی (توده بدنی) زنان در ایجاد ناباروری، مضرات مصرف دخانیات و الکل برای زنان، نقش گیاهان دارویی مانند بهارنارنج در بهبود بیماری‌های دوران بارداری و پس از زایمان با تحقیقات و پژوهش‌های انجام‌شده در این سال‌های اخیر می‌باشد. در انتها باید اشاره داشت در این مقالات برخی بیماری‌های مربوط به زنان مانند بیماری‌ها و دردهای دوران قاعدگی، مسائل مربوط به دوران بلوغ، سرطان پستان و مواردی از این قبیل در آن مقالات مورد توجه شاخص قرار نگرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

این مطالعه بخشی از پایان‌نامه دکتری رشته تاریخ (پروپوزال مصوب معاونت پژوهشی دانشگاه فردوسی مشهد) با شماره مجوز ۴۴۱۴۴ می‌باشد. همچنین بدین‌وسیله از تمامی نویسندگان به خصوص نگارندگان مقالات و تحقیقات اخیر که از داده‌های علمی‌شان بهره برده‌ایم، تشکر و قدردانی می‌شود.

پی‌نوشت

برای آگاهی بیشتر در خصوص برخی دیگر از مقالات مندرج در جراید منتشرشده توسط زنان با موضوع حفظالصحه رجوع شود به: مقالات متعدد با عنوان «حفظالصحه» و «اهمیت حفظالصحه برای زنان» در روزنامه شکوفه، سال اول، شماره پنجم، ۱۹۱۳ م، ص ۲؛ سال اول، شماره هشتم، ۱۹۱۳ م، ص ۳؛ سال اول، شماره پانزدهم، ۱۹۱۳ م، ص ۴؛ سال دوم، شماره دوازدهم، ۱۹۱۴ م، ص ۴؛ سال دوم، شماره بیست و یکم، ۱۹۱۵ م، صص ۳-۴؛ سال دوم، شماره بیست و سوم، ۱۹۱۵ م، صص ۳-۴؛ سال سوم، شماره اول، ۱۹۱۶ م، ص ۴؛ سال سوم، شماره سوم، ۱۹۱۶ م، ص ۴؛ سال چهارم، شماره چهارم، ۱۹۱۷ م، صص ۳-۴؛ سال چهارم، شماره دهم، ۱۹۱۷ م، صص ۳-۴؛ سال چهارم، شماره یازدهم، ۱۹۱۷ م،

اهمیت استفاده از برخی گیاهان دارویی مانند بهارنارنج در بهبود دردهای زایمان با تحقیقات و پژوهش‌های جدید دارای همخوانی است.

نتیجه‌گیری

در دوره قاجار در پی آشنایی با پیشینه پزشکی و آشنایی با علوم و فنون جدید غربی، نگارش رسائل تعلیمی با موضوع حفظالصحه که بیشتر اختصاص به زنان و کودکان داشت، مورد توجه قرار گرفت. این امر با انتشار مطبوعات از یکسو و رواج بیماری‌های متعدد به دلیل عدم رعایت بهداشت و نظافت فردی و عمومی باعث گردید تا مسأله حفظالصحه به یکی از موضوعات محوری مندرج در جراید تبدیل شود.

با انتشار نخستین روزنامه زنان با عنوان دانش به سردبیری زنی چشم‌پزشک با نام دکتر کحال، توجه خاص به مسأله حفظالصحه زنان آغاز گردید. بر این اساس از این پس در دیگر روزنامه‌های منتشرشده توسط زنان نیز ستون حفظالصحه، از مهم‌ترین ستون‌های اطلاع‌رسانی به حساب می‌آمد. ستونی که با الگوبرداری از داده‌های پزشکی غربی و در برخی موارد تأثیرپذیری از طب سنتی، توجهی خاص به مسأله نقش رعایت بهداشت فردی در رشد بهداشت اجتماعی داشت. بر این اساس بیشتر مطالب مطرح‌شده در رابطه با بهداشت زنان، در مطبوعات منتشرشده توسط خود زنان، مانند دانش، شکوفه، زبان‌زنان و دیگر نشریات آنان انعکاس یافته است. بیشتر نگارندگان و مخاطب‌های این نامه‌ها نیز خود زنان بوده‌اند. بررسی مقالات منتشرشده در جراید زن‌نگار با موضوع مسأله حفظالصحه زنان در اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی نشان می‌دهد که نقش مادری، اصلی‌ترین دلیل توجه به موضوع بهداشت و سلامت زنان بوده است. بررسی‌های تمامی مقالات مرتبط به موضوع حفظالصحه زنان در مطبوعات زن‌نگار منتشرشده در فاصله سال‌های ۱۲۸۹ تا ۱۳۰۷ ش./ ۱۹۱۰ تا ۱۹۲۸ م. نشان می‌دهد که این مقالات را از نظر موضوعی می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد: ۱- سلامت زنان پیش از دوران بارداری؛ ۲- سلامت زنان در دوران بارداری؛ ۳- سلامت زنان در دوران وضع حمل؛ ۴- سلامت زنان در دوران

ص ۴. در روزنامه زبان‌زنان، سال دوم، شماره بیست و نهم، ۱۹۲۰ م.، صص ۱-۲؛ سال دوم، شماره سی و چهارم، ۱۹۲۰ م.، ص ۴؛ سال دوم، شماره سی و ششم، ۱۹۲۰ م.، ص ۴. مقالات متعدد با عنوان «بچه‌پروردن» در جریده جهان‌زنان، سال اول، شماره اول، ۱۹۲۰ م.، صص ۹-۱۳؛ سال اول، شماره سوم، ۱۹۲۱ م.، ص ۱۰؛ سال اول، شماره چهارم، ۱۹۲۱ م.، ص ۸۳؛ سال اول، شماره پنجم، ۱۹۲۱ م.، صص ۱۶-۱۳. مقالات با عنوان «سلامت اطفال»، «تغذیه کودک» و «بیماری اطفال» در جریده عالم نسوان، سال سوم، شماره دوم، ۱۹۲۳ م؛ سال چهارم، شماره پنجم، ۱۹۲۴ م؛ سال هشتم، شماره ششم، ۱۹۲۸ م.

References

1. Regulations of midwifery school. Tehran: Ministry of Education, the National Library and Documentation Center 1307. No.4685/297: 1. [Persian]
2. Kashani-Sabet F. Patriotic Womanhood: The Culture of Feminism in Modern Iran 1900-1941. *BRISMES* 2005; 32(1): 29-46.
3. Kashani-Sabet F. The Politics of Reproduction: Maternalism and Women's Hygiene in Iran, 1896-1941. *IJMES* 2006; 38(1): 1-29.
4. Bagheri E, Khajeh SH. Some points about public health and hygiene, especially mother and child health, from the viewpoint of Shekoufeh Journal. *History of Medicine Journal* 2014; 20(6): 47-82. [Persian]
5. Bagheri, E and Kasserli M. Publishing the Journal of Da'nesh. *History of Medicine Journal* 2012; 13(4): 111-136. [Persian]
6. Ebrahim Nezhad H. Medicine, public health and the Qajar state. Tehran: Institute of Islamic History; 2017. p.120-137.
7. Barjesteh S. Qajar Era Health, Hygiene and Beauty. Tehran: Amir Kabir; 2014. p.60-67, 109-125.
8. Hekmat Newspaper. 1905. Years.13 No.843 p.1-2. [Persian]
9. Adab Newspaper. 1904. Years.3 No.2 p.3. [Persian]
10. AL Kamal Newspaper. 1900. Years.1 No.23 p.8. [Persian]
11. Stones R. Sociological thinkers. Tehran: Markaz; 2000. p.213-233.
12. Fakhr Al Taj. Hefz Al Sehe Atfal. Tehran: Copies of the documents and the National Library. 1916. No.781904 p.2-5, 10. [Persian]
13. Ramzibek H. Hefz Al Sehe. Tehran: Copies of the documents and the National Library. 1921. No.6-12173 p.2-5. [Persian]
14. Mostofe A. Tarbiyat Al Bonat. Tehran: Version of the Library of Parliament. 1916. No.1222944tx145 p.1-5. [Persian]
15. Akhondzadeh A. Hefs Al Sehe Nesvan. Tehran: Copies available in the library of Astan Quds Razavi. 1874. No.7320 p.2-6. [Persian]
16. Amirkhan. Hefs Al Sehe Eslami. Tehran: Version of the Library of Parliament. 1914. No 16495 p.114. [Persian]
17. Gharabaghi J. Tadbir Al Havamel. Tehran: Copies of the documents and the National Library. 1932. No.2660403 p.13, 35-36. [Persian]
18. Tariyakiyan. Taelem Al Ghavabel (Ketab-e Mama). Tehran: Copies of the documents and the National Library. 1903. No.6-5034 p.5. [Persian]
19. Shaamlou M. Khergh-e Bakheye. Tehran: Copies of the documents and the National Library. 1926. No.5-8162 p.10-17. [Persian]
20. Baghdar Delgosha A. Adab Mardi and Tarbiat Nesvan. Tehran: Sherazeh; 2017. p.121-129.
21. Jameiyat-e Nesvan-e Vatankhah Newspaper. 1302. Years.1 No.1 p.3. [Persian]
22. Shokoufeh Newspaper. 1913. Years.1 No.17 p.1-2. [Persian]
23. Shokoufeh Newspaper. 1913. Years.1 No.5 p.2. [Persian]
24. Zaban-e Zanan Newspaper. 1920. Years.2 No.30 p.2. [Persian]
25. Zaban-e zanan Newspaper. 1920. Years.2 No.30, p.3. [Persian]
26. Zaban-e zanan Newspaper. 1920. Years.2 No.31 p.3-4. [Persian]
27. Aalam-e Nesvan. 1928. Years.7 No.5 p.4. [Persian]
28. Shokoufeh Newspaper. 1913. Years.1 No.8 p.1-2. [Persian]
29. Shokoufeh Newspaper. 1916. Years.4 No.1 p.4. [Persian]
30. Shokoufeh Newspaper. 1915. Years.3 No.20 p.3. [Persian]
31. Sharifi Pour F, Mirmohammadali M, Hashemzadeh M. Comparison of the effect of Citrus arantium and Salvia officinalis aroma on post-cesarean section pain. *IJOGI* 2017; 20(2): 41-49. [Persian]
32. Aalam-e Nesvan Newspaper. 1309. Years.10 No.5 p.246. [Persian]
33. Shokoufeh Newspaper. 1915. Years.3 No.21 p.2. [Persian]
34. Shokoufeh Newspaper. 1916. Years.4 No.12 p.3. [Persian]
35. Shokoufeh Newspaper. 1915. Years.3 No.14 p.4. [Persian]
36. Javaadi M, Miri N, Barikani A, Sadeghi F. The status of Smoking habit, Caffeine Intake and Body Mass Index in infertile and healthy women aged 25-40 years. *IJOGI* 2017; 20(1): 10-14. [Persian]
37. Iran-e no Newspaper. 1909. Years.1 No.54 p.4. [Persian]

38. Aalam-e Nesvan Newspaper. 1306. Years.8 No.1 p.34. [Persian]
39. Jameeyate Nesvan Vatankhah Newspaper. 1302. Years.1 No.1 p.17. [Persian]
40. Jameeyate Nesvan Vatankhah Newspaper. 1302. Years.1 No.1 p.17-19. [Persian]
41. Daanesh Newspaper. 1910. Years.1 No.1 p.2. [Persian]
42. Shokoufeh Newspaper. 1914. Years.2 No.8 p.4. [Persian]
43. Aalam-e Nesvan Newspaper. 1302. Years.3 No.2 p.2. [Persian]
44. Aalam-e Nesvan Newspaper. 1307. Years.8 No.6 p.3. [Persian]
45. Aalam-e Nesvan Newspaper. 1311. Years.12 No.1 p.3. [Persian]
46. Aalam-e Nesvan Newspaper. 1302. Years.3 No.2 p.3. [Persian]